

ZSOLDOS ATTILA

AZ ARANYBULLA LEGENDÁRIUMA

■ Egy-egy jelesebb történeti évforduló, kiváltképpen akkor, ha az ünnep fénye kitar az egész esztendőben, s így emlékévvé formálódik a rendezvények sorozata, a téma iránt érdeklődőt számos olvasmánnyal látja el, melyek közül, hangozzék ez bármily különösen, korántsem a szakmai publikációk a legérdekesebbek, hanem a nyomtatott és elektronikus sajtó megemlékezésnek szánt írásai. Ezek ugyanis többé-kevésbé híven tükrözik a történeti köztudatban az évforduló tárgyáról élő képet. A látvány ritkán szolgál a korszakkal és a témával familiárisabb viszonyt ápoló történészek megalégedésére, ebben azonban nincs semmi újdonság: a történészek már régen megtapasztalták a tudományos érvelés azon korlátait, amelyekkel más tudományterületek képviselői esetleg csak a közelmúlt világjárványa ellen kifejlesztett oltásokkal szembeni elszánt ellenállást megtapasztalva szembesültek (ha ugyan a „múlt” szó mérészen derűlátó alkalmazása nem indokolatlan ez utóbbi esetben).

A történetírás lehetőségeinek szűkre szabott volta a közgondolkodás formálásának terén mindazonáltal nem ment fel a próbálkozás kötelezettsége alól, hiszen addig kell a borsót a falra hányni, míg le nem dől a fal. Az alábbiakban erre teszek kísérletet, a II. András király által 1222-ben kibocsátott Aranybulla történetének azon kérdéseit állítva a középpontba, melyekről a történeti köztudatban az a meggyőződés él, hogy „biztosan tudjuk”. A néhány tételben megfogalmazott állítások elemzése alapján kiderül majd, reményeim szerint, hogy mi az, amit valóban tudunk, mi az, amit megalapozottan feltételezhetünk – bár a történettudomány a maga eszközeivel nem tudja a hipotézist minden kétséget kizáróan igazolni –, s melyek azok a korábbiakban megalapozottnak gondolt vélekedések, amelyek ellentétesek az Aranybulla történeti valóságával, s így a legendák világába tartoznak.

1. tétel: az Aranybullát 1222. április 24-én adta ki II. András a székesfehérvári országgyűlésen

■ Az itt felmerülő kérdések némelyikére magának az Aranybullának a szövege adja meg a választ. Az vitán felül áll, hogy az Aranybullát II. András adta ki, mégpedig oklevél formájában. Az Árpád-kor korábbi törvényei kézzel készített középkori könyvekbe, kódexekbe másolva maradtak ránk, melyek esetenként évszázadokkal később készültek, s így fordulhat elő, hogy például a Szent László király III. törvényeként ismert gyűjtemény esetében komoly érvek szólnak amellett, hogy részben vagy egészben Salamon király vagy utóda, I. Géza korából származó jogszabályokat kötöttek – utólag és tévesen – Szent László nevéhez.¹ Az Aranybulla esetében a történeti emlékezet esetleges hasonló megbicsaklása azért zárható ki, mert, bár az Aranybulla hét eredeti példánya közül egy sem maradt ránk,² a szövegét fenntartó minden későbbi másolatban és átírásban II. András király szerepel az oklevél kiadójaként.³ Az oklevelet keltezéssel is ellátták, mely így szól: „Kelt Kilitnek, udvarunk kancellárjának és az egrí egyház prépostjának a keze által, az Ige megtestesülésének ezerkettőszáz huszonkettedik esztendejében, amikor a tiszteleltre méltó János volt az esztergomi, a tisztelendő Ugrin a kalocsai érsek, Dezső volt a csanádi, Róbert a veszprémi, Tamás az egrí, István a zágrábi, Sándor a váradi,

Bertalan a pécsi, Kozma a győri, Bereck a váci püspök. Uralkodásunknak a tizenhetedik évében.”⁴

A keltezés csak az Aranybulla kiadásának évét adja meg, igaz, mindjárt kétféle módon. Ezek közül az „Ige megtestesülésének ezerkettőszáz huszonkettedik esztendeje” nem szorul magyarázatra, a „tizenhetedik” uralkodói év annál inkább, ugyanis az 1222. évhez nem a szövegben olvasható 17. uralkodói év illenék.

A magyarázatot Karácsonyi Jánosnak köszönhetjük, aki megállapította, hogy II. András három évtizedes uralkodása során többször megváltoztatta uralkodói évei számlálásának gyakorlatát. Uralkodása elején, 1205 és 1217 között, 1205-től számította uralkodói éveit, az azonban nem határozható meg, hogy vajon elődje, III. László halálának május eleji időpontja vagy saját megkoronázásának napja (május 29.) volt-e a kezdőpont. 1218-ban azonban új gyakorlat váltotta fel az addigit: ettől az évtől kezdve 1204 egyik napja lett az uralkodói évek számításának kiindulási pontja. Karácsonyi helytálló érveket hozott fel amellett, hogy ez a nap bizonyosan 1204. január 19. és május 1. között keresendő, s talán az időszak közepére eső március 15. körüli időponttal számolhatunk.⁵ Az Aranybullában ennek megfelelően II. András 18. vagy 19. uralkodói évének kellene szerepelnie, attól függően, hogy az év melyik szakaszában került sor a kiadására, mivel azonban a 17. év olvasható a keltezésben, bizonyos, hogy II. András visszatért uralkodói évei számlálása terén az 1218 előtt követett gyakorlathoz, s így az is kétségtelen, hogy – az abban a rendszerben alkalmazott kezdőnap miatt – az Aranybullát valamikor 1222 májusának vége előtt adta ki.

A közelebbi időpont meghatározásához az Aranybulla keltezéséhez illesztett főpaplista segít hozzá. Ebből ugyanis hiányzik az erdélyi püspök, aki – ellentétben a szintén kimaradt nyitrai főpappal – rendszeres szereplője a méltóságosoroknak. Az 1221-ben meghalt Vilmos erdélyi püspök utódjává választott Rajnald váradi prépostot 1222. június 3-án erősítette meg méltóságában III. Honorius pápa.⁶ Ahhoz, hogy a választásról szóló hírt eljuttassák III. Honoriushoz, valamint a pápai döntéshozatalra bátran számolhatunk másfél hónapot,⁷ amiből az a következtetés adódik, hogy a Rajnald megválasztása előtt kiadott Aranybulla keltezése 1222 áprilisa közepének megfelelő állapot tükröz, így a törvény az idő tájt született. Az az elképzelés, mely szerint az Aranybulla kiadása ennél jóval korábban történhetett, mivel egyik rendelkezését már 1222 húsvétján (április 3.) alkalmazni akarták,⁸ csak akkor lenne komolyan számításba vehető, ha igazolható volna, hogy olyan új rendelkezésről van szó, amit 1222-ben be kellett vezetni. Ennek bizonyítása azonban elmaradt, s nem is különösebben valószínű, hogy így lett volna, mert, amint azt látni fogjuk, már évekkel korábban bevezetett intézkedéssel kapcsolatban tűnik fel az Aranybullában húsvét ünnepe. Az Aranybulla kibocsátása napjaként gyakran emlegetett április 24-i időpont Karácsonyi János egy megjegyzésében gyökeredzik, mely szerint „körülbelül Szent György napja táján”⁹ adhatták ki az Aranybullát. Ebből formált a történeti köztudat „biztos” dátumot.

Az Aranybulla keltezése nem tartalmazza az okmány kiadásának helyét, ami nem számít különlegesnek: II. András okleveleinek nagy többségében ez a helyzet. Az a vélekedés, hogy az Aranybulla kiadására Székesfehérváron került sor, talán annak köszönheti létét, hogy a törvényben a király a székesfehérvári törvénynap évenkénti megtartására vállalt kötelezettséget. A 13. század első felében azonban hasonló gyűlésre került sor a nagyböjt időszakában Óbudán.¹⁰ Erről – IV. Béla uralkodásának 1241 előtti időszakára vonatkozóan – megemlékezik Rogerius,¹¹ II. András korából pedig egy minden bizonnyal 1213-ban kiállított oklevél utalásai tanúskodnak léte mellett,¹² de talán azt az

ügyet is ekkor tárgyalhatták két évvel korábban, melyben a jól ismert váradiakhoz hasonló, de az alkalommal az óbudai egyházban lefolytatott tüzesvas-próbára került sor.¹³ 1222-ben a nagyböjt február 16. és április 2. közé esett, s ha 1222-ben is sor került az óbudai gyűlésre, akkor az Aranybulla kiadása előtti időszakban II. András bizonyára itt tartózkodott. Az azonban, hogy az Aranybulla kiadására is Óbudán került-e sor, esetleg mégis Székesfehérváron, vagy valahol máshol, adatok híján nem dönthető el.

Az viszont bizonyos, hogy az Aranybulla nem országgyűlésen született, aminek az az egyszerű oka, hogy a 13. század első harmadában az országgyűlés még hiányzott a Magyar Királyság intézményrendszeréből. Az első olyan gyűlések, melyek az országgyűlés intézménye közvetlen elődeinek tekinthetők, csak évtizedekkel az Aranybulla kiadása után, a 13. század utolsó negyedében jelennek meg.¹⁴

2. tétel: az Aranybulla kiadására tömegmozgalom kényszerítette rá II. Andrást

■ Ez az elképzelés egyértelműen cáfolható, mivel rendelkezésünkre áll egy kortárs híradás, mely megvilágítja az Aranybulla kiadásának előzményeit. Ez a forrásunk III. Honorius pápa 1222. július 4-én kelt bullája, melynek lényege röviden abban összegezhető, hogy „némely elvetemültek” vizsályt szítva azt ötlötték ki, hogy engedelmességgel nem II. Andrásnak, hanem fiának – az 1214-ben megkoronázott trónörökös Béla hercegnek, azaz a későbbi IV. Béla királynak – tartoznak.¹⁵ Ebben a tudósításban nehéz lenne felfedezni bármiféle tömegmozgalmat, minden nehézség nélkül felismerhető ellenben az Árpád-kor politikai eszköztárának azon hagyományos eleme, melynek lényege az volt, hogy az uralkodóval vagy annak politikájával valamilyen okból szembe forduló előkelők a dinasztia egy alkalmasnak ítélt tagját előtérbe tolva próbálkoznak meg a számukra kívánatos változások kierőszakolásával.

Azt ugyanakkor, hogy II. Andrásnak valóban válságos helyzettel kellett szembenéznie 1222 tavaszán, ez a forrásunk sem cáfolja, s a válság léte más forrásaink alapján is igazolható. Az év folyamán ugyanis három személy váltotta egymást a Magyar Királyság legjelentősebb méltóságában, a nádoriban (s a többi világi tisztségben szintén jelentős változások figyelhetők meg). A királyi tanács kétszeri átszervezése ugyanazon éven belül: II. András három évtizede alatt egyetlen más esztendőben sem történt hasonló. A jelenség olyan gyorsan változó politikai viszonyokról árulkodik, amelyek joggal mondhatók viharosaknak.

Béla herceg és apja, II. András kapcsolatát 1222-ben már konfliktusok terhelték. 1220-ban II. András átadta a Dráva folyótól délre fekvő szlavóniai hercegséget Bélának kormányzásra, ám a maga embereit rendelte mellé, ami névlegessé tette Béla hatalmát a tartomány felett,¹⁶ 1222 tavaszán pedig – az Aranybulla kiadását közvetlenül megelőzően – kísérletet tett arra, hogy érvénytelenítse Laszkarisz Máriával 1220-ban kötött házasságát,¹⁷ ami, a későbbi fejlemények ismeretében, bizonyosan nem volt Béla kedvére, s megadhatta a végső lökést ahhoz, hogy az elégedetlenek élére álljon.

A Béla herceg mögött felsorakozó „némely elvetemült”-ről ugyancsak Karácsonyi János igazolta ma is helytálló érvekkel, hogy Imre király egykori bizalmasai közé tartoztak, élükön a csoport vezetőjének tekinthető Csanád nembeli Vejte fia Tódorral. Karácsonyi felismerésének azért van jelentősége, mert a 12–13. század fordulójának éveit Imre király és az akkor még herceg András között fegyveres összecsapásokba torkolló viszálykodással teltek el, melynek során mindkét oldalon súlyos sérelmek estek, ahogy az már történni szokott az ilyen esetekben. Tódor és társai voltak tehát azok, akik Béla hercegre támasz-

kodva kísérletet tettek arra, hogy magukhoz ragadják a kormányzat irányítását, amint arról III. Honorius pápa 1222. július 4-én kelt bullája beszámol. Az tehát, hogy II. András valóban kényszerhelyzetbe került 1222 tavaszán, megfelel a valóságnak, olyan tömegmozgalomnak azonban, mely a közvélekedés szerint kikényszerítette az Aranybulla kiadását, nyoma sincs forrásainkban.

3. tétel: az Aranybulla a II. András politikájával szembe forduló követeléseinek gyűjteménye

■ Trónra léptét követően II. András több elemből álló reformpolitikát bontakoztatott ki. Ezt szokás a történetírásban – a király egyik okleveléből kölcsönzött kifejezéssel élve – „új berendezkedés” vagy „új intézkedések” néven emlegetni.¹⁸ Lényegét azonban hívebben adja vissza a tatárjárás krónikásként ismert fiatalabb kortárs, Rogerius mester tömör összefoglalása, melynek lényege „az ispánságok jogainak megnyirbálása” kifejezésben rejlik.¹⁹

II. András reformjai előtt egy-egy megye valamennyi erőforrása – leszámítva természetesen az azokból a királynak járó kétharmadot – az ispán kezében összpontosult: a befolyt adók és vámok harmada neki járt, a bírói tevékenységből származó jövedelmek őt gazdagították, a megyéből hadba vonulók – kivéve az egyházak és a kiváltságolt etnikumok harcosait – az ő csapatában indultak a hadjáratba. A reform lényege ezeknek az erőforrásoknak a megosztása volt, az „általános osztozkodás”, ahogy azt megint csak II. András egyik oklevelében olvashatjuk,²⁰ maradt belőlük az ispán kezén, de jutott másoknak is. Ezt szolgálták a sokat emlegetett birtokadományok, melyek elsősorban politikai eszközök voltak az uralkodó kezében, maga az adománypolitika pedig ennek megfelelően valójában hatalmi kérdésnek számított. Minden egyes eladományozott birtok csökkentette az addig azt igazgató ispán súlyát és bevételeit, miközben a királyi hatalom számot tarthatott az adományos szolgálatokban megmutatkozó hálájára. A reformok egy újabb elemeként II. András már az 1210-es években kiváltságokkal látta el a szabad birtokosokat, akiket ezt követően kezdtek királyi szervienseknek nevezni. Kiváltságaik legértékesebb elemei mentesítették őket az ispán bírói és katonai joghatósága alól, szolgálataikat közvetlenül a királyi hatalom élvezte. A kincstári reformok során II. András azokról a bevételekről mondott le, melyeken, a hagyományokat követve, osztoznia kellett az ispánokkal, s olyan, új jövedelmi forrásokat nyitott meg, amelyekkel már kizárólag a királyi hatalom rendelkezett.²¹ A reformok minden elemében jelen volt tehát „az ispánságok jogainak megnyirbálása”, ahogy azt Rogerius megfigyelte.

A reformok csökkentették azokat a veszteségeket, amelyeket egy-egy méltóságviselő hűségének esetleges megingása okozott, hiszen az ispán hűtlensége immár nem vonta maga után a megyéből származó valamennyi erőforrás kiesését. A korábbi rendszer működőképessége ugyanis azon a feltevésen nyugodott, hogy az ispánokat feltétlen hűség köti az uralkodóhoz. Az 1205-ben trónra lépő II. Andrásnak viszont azzal a helyzettel kellett szembenéznie, hogy miközben korántsem magától értetődő azok személyes hűsége, akik korábban, az említett belviszályok idején bátyját, Imre királyt szolgálták, nem nélkülözheti az előkelők ezen csoportjának kormányzati tapasztalatait sem, s tisztségeket kell juttatnia közülük azoknak, akik készek őt szolgálni. A meghódolt előkelők tisztségeket elnyertek ugyan, királyuk bizalmát azonban nem, ahog hosszú évek hűséges szolgálatán át vezetett az út, amit jó néhányan meg is tettek. II. Andrásnak azonban trónra lépésekor nem állt rendelkezésére idő, hogy ezt kivárja, hiszen azon nyomban kormányoznia kellett az országot, így hozzákezdett az ispáni hatalom mérséklésére hivatott új berendezkedés megvalósításához az „ispánságok jogainak megnyirbálása” révén.

Az Aranybulla minden olyan intézkedése, mely összefüggésbe hozható a korábbi évek királyi politikájával, vagy kifejezetten annak megerősítését szolgálta, vagy olyan kötelezettségeket fogalmazott meg az uralkodó számára, melyek összhangban voltak törekvéseivel.

Az Aranybulla gyakran emlegetett cikkelye az egész ispánságok, valamint méltóságok eladományozását tilalmazó rendelkezés. A szöveg korábbi magyar fordításai az „ispánság” helyett rendszerint a „megye” szóval adják vissza a latin szövegben szereplő *comitatus* kifejezést, ami nyelviileg nem hibás, ám történeti szempontból félrevezető. A megyék ugyanis az ország területi igazgatásának alapegységei voltak, az ispánságok ellenben az azonos rendeltetésű királyi birtokokat önálló egységekbe szervező uradalmak, melyek ennek megfelelően a királyi tulajdonában álltak. A megye határai között ugyanakkor az uralkodó mellett másoknak, egyházi intézményeknek és magánzemélyeknek szintén voltak birtokai, amelyekkel a király, amint az magától értetődik, nem rendelkezhetett. II. András ily módon egyetlen megyét sem adományozott el, nem is tehetette, ispánságok esetében azonban sor került erre, ám korántsem olyan gyakran, mint azt az Aranybulla tilalma alapján gondolni lehetne: 30 év alatt mindössze két esetben fordult elő.²² Ez nem is meglepő, hiszen az ispánságadomány ellentétes volt az erőforrások megosztásának politikájával: egy ilyen adomány ugyanis egy kézben tartotta volna azokat, ráadásul immár magánkézben. Ami pedig a méltóságok eladományozását illeti, arra egyetlen példa sem ismert a korszakból, minden bizonnyal azért, mert ilyesmi nem is történt. Az ispánságok és a méltóságok eladományozásának tilalmával tehát II. András olyan kötelezettséget vállalt magára, melynek betartását könnyű szívvel ígérhette az Aranybullában, hiszen pontosan megfelelt elképzelésének. Az „igaz szolgálattal szerzett” birtokok védelmét szolgáló előírás ugyanakkor kifejezetten a korábbi évek birtokadományainak visszavétele elé emelt akadályt.

A már az 1210-es években kialakított királyi szerviensi kiváltságok törvényerőre emelése az Aranybullában önmagában igen erős érv mellett, hogy a törvény királyi szerviensekkel kapcsolatos rendelkezései maguk is a király 1222 előtt követett politikájában gyökereznek.

A kincstári, azaz a királyi kamarát érintő reformokat illetően ugyanez a helyzet. A külföldről behozott kereskedelmi árukra újonnan kivetett vámot, a harmincadot 1208-ban már bizonyosan szedték,²³ II. András új adói 1214-ben és 1217-ben tűnnek fel forrásainkban,²⁴ s a királyi jövedelmek adminisztrációjában bevezetett bérleti rendszer – melynek lényege abban állt, hogy a megfelelő tőkével rendelkező személy mint kamaraispán vette át a királyi kamara egész tevékenységének irányítását, s ezért előre meghatározott összeget fizetett bérleti díjként a királynak – a legkésőbb 1214–1216 táján működött már.²⁵ A kincstári reformok ugyanakkor sajátos módon tükröződnek az Aranybullában. Az a rendelkezés, mely szerint „új pénzünk egy esztendőn keresztül, húsvéttól húsvétig legyen forgalomban”,²⁶ voltaképpen az 1214 előtt bevezetett új adóra utal, anélkül azonban, hogy bármiféle „új adó”-ról akár csak szó esnék a szövegben. A pénzverésből és -forgalmazásból ugyanis a korábbiakban csak akkor látott hasznot a király, ha új pénzürméket veretett, s arra kötelezte alattvalóit, hogy a régebbi érméket az újakra váltsák be, mégpedig olyan árfolyam mellett, mely biztosítja az uralkodó hasznát, azaz a „kamarahasznát”, ahogy a korban nevezték. II. András az említett új adót a kamarahaszna fejében vetette ki azokban az években, amelyekben nem került sor efféle pénzüjítésre. A király „új pénze” tehát azért marad egy évig használatban, mert a következőben vagy új pénzt veret – és akkor sor kerül a kötelező pénzváltásra –, vagy adót szed az egyébként elmaradó kamarahaszna pótlására.

A határnap pedig azért éppen húsvét, mert a pénzügyi év már akkoriban is gyertyaszentelő Boldogasszony napja táján, azaz a február második körüli napokban kezdődött.²⁷

A következő cikkely pedig, mely azt írja elő, hogy a kamaraispánok sem zsidók, sem izmaeliták – azaz magyarországi muszlimok – nem lehetnek, az előzőhöz hasonlóan a reform lényege, azaz a kamarabérleti rendszer bevezetése helyett annak csak egy elemét érinti, amikor ugyanis a kamarabérlet személyét illetően támaszt feltételt. Magát a rendelkezést azonban II. András nem tudta, s talán nem is akarta betartani, mivel nem nélkülözhetette a nem keresztény üzletemberek szolgáltatait, s az Aranybulla ezen előírása legfeljebb egyfajta elvi álláspontot fogalmazott meg, melynek – vélhetően II. András – akkor és olyan mértékben szerez majd érvényt, amikor és amennyire éppen jónak látja.

Az Aranybullában II. András azt kínálta fel tehát, amit a törvény bevezetőjében ígért, „országunk állapotának újjáalakításá”-t, mégpedig saját elképzelései szerint.

4. tétel: az Aranybulla középkori alkotmány, mely korlátozza az uralkodó hatalmát

■ Az Aranybulla szövegének végén olvasható rendelkezés, melyet „ellenállási záradék” néven tart számon a történeti köztudat, azzal a joggal ruházta fel a püspököket, a világi főméltóságokat és a kor nemességét – mely utóbbi, mai fogalmaink szerint, leginkább az „arisztokrácia”-val lenne azonosítható –, hogy a törvény rendelkezéseit be nem tartó uralkodónak a hűtlenség vétké nélkül ellenállhassanak és ellentmondhassanak. Az Aranybulla szövegének ezt a részletét igen erős érvként szokás számításba venni azon elképzelés mellett, mely szerint egyfelől az Aranybulla rendelkezései II. András politikája ellenzőinek elképzeléseit tükrözik, másfelől a záradék egyfajta garancia arra, hogy a jövőben azoknak akár a királyi hatalom ellenében is érvényt szerezhetnek. Ezen az úton továbbhaladva már valóban csupán egy lépésre van, hogy az Aranybullában valamiféle középkori „alkotmány”-t lássunk.

Az Aranybullát, szó esett már erről, oklevél formájában bocsátotta ki II. András, s ebben az értelemben a záradék nem más, mint az az oklevélformula, mely rendszerint az írásba foglalt királyi akarat megsértői számára helyez kilátásba büntetést. Különleges vonását az adja meg, hogy esetünkben ez az oklevél kibocsátójára vonatkozik, joggal értelmezhető tehát valóban egyfajta erőteljes kötelezettségvállalásnak II. András részéről. A saját törekvéseit tükröző törvény betartása azonban aligha eshetett a király nehezeére, az ellenállás jogának felajánlása így minden kockázat nélkül vállalható volt a számára, korántsem kellett tehát azzal számolnia, hogy a záradék kiszolgáltatja a királyi hatalmat alattvalói kénye-kedvének.

Szerfelett tanulságos az Aranybulla 1231. évi megújításának párhuzamos rendelkezése, mely Esztergom érsekének adott jogot arra, hogy az egyházjog által szabályozott módon kérje számon a királytól a törvény rendelkezéseinek betartását.²⁸ Róbert esztergomi érsek azonban, amikor 1232. február 25-én egyházi tilalmat mondott ki az országra, s döntésének indokai között meg is említette az 1231. évi Aranybulla rendelkezései végrehajtásának elmaradását, mégsem az abban elnyert jogára hivatkozva hirdette ki az egyházi büntetést, hanem egy korábbi pápai bullában kapott felhatalmazásból²⁹ vezette le lépését.³⁰ Világos tehát, hogy a kortársak más módon értelmezték ezen záradékok szerepét, mint a kései utókor, mely valamiféle, az uralkodói hatalmat korlátozó „alkotmányos garanciá”-t olvasott ki belőlük.

A 14. század még nem tért el a záradék eredeti értelmezésétől. Erre vall, hogy I. (Nagy) Lajos király, amikor 1351-ben a megerősítés szándékával belefoglalta az 1222. évi Aranybullát a maga az évi törvényébe, az „ellenállási záradék”-ot változatlanul hagyta.³¹ Aligha történhetett volna ez így, ha úgy ítéli meg, hogy az veszélyeztetheti vagy akár csak korlátozhatja uralkodói teljhatalmát. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy arról az uralkodóról van szó, akinek apja és elődje, I. Károly életéből közel negyedszázadot volt kénytelen arra áldozni, hogy helyreállítsa az uralkodói hatalom kizárólagosságát a Magyar Királyságban, történetesen éppen a királyi akarattal szembeszegülő alattvalói ellenében.³² Nagy Lajos döntésében aligha jutott szerephez valamiféle figyelmetlenség, hiszen volt az Aranybullának olyan rendelkezése, melyet előnytelennek vélt a királyi hatalom szempontjából – a 14. század közepén már a nemességbe tartozó királyi szervensek birtokainak öröklésével kapcsolatos egyik intézkedésről van szó –, s nem is habozott azt érvényteleníteni.³³ A figyelmetlenség már inkább juthatott szerephez abban, hogy néhány hónappal az 1351. évi törvény kibocsátását követően I. Lajos egy újabb ponton érvénytelenítette az Aranybulla eredeti rendelkezéseit. Az Aranybullában ugyanis II. András az egyházi tized természetben való megfizetését írta elő, szembe helyezkedve országa főpapjainak azon törekvésével, mely viszont a pénzben történő fizetést részesítette előnyben. Ez a cikkely valóban elkerülhette az 1351. évi átírást előkészítő királyi jogászok figyelmét, így bekerült a megerősítést nyert szövegbe. Az, persze, nyilvánvaló volt, hogy a rendelkezés a 14. század közepén éppúgy kiváltja majd az egyház tiltakozását, mint történt az II. András korában, I. Lajos tehát azzal vette elejét a nem kívánt konfliktusnak, hogy 1352 őszén hatályon kívül helyezte az Aranybulla tizedfizetésre vonatkozó részét, és elrendelte az egyházi tized pénzben történő megfizetését. Döntését a tizedfizetésre kötelezettek számára szóló parancslevelében tette közzé, melynek a veszprémi és az erdélyi egyházmegyékbe küldött példányai ismertek,³⁴ de nem lehetnek kétségeink afelől, hogy hasonló utasítások érkeztek valamennyi egyházmegyébe.

Mindkét eset világos bizonyosságot szolgáltat arra, hogy a 14. század még korántsem tekintett az 1222. évi Aranybullára az Árpád-kor érinthetetlen jogi örökségként. Az Aranybulla szövegét tétovázás nélkül hozzáigazították a királyi hatalom időszerű igényeihez, s ha ezt nem tették – mint például az „ellenállási záradék” esetében sem –, az annak félreérthetetlen jele, hogy az adott rendelkezést az uralkodói hatalom számára megfelelőnek ítélték.

Az Aranybulla és annak ellenállási záradéka ily módon sem valamiféle „alkotmány” szerepét nem töltötte be a középkorban, sem nem korlátozta az uralkodói hatalmat. Más kérdés, hogy az újkorban már valóban megfigyelhető ebbe az irányba mutató jelek az Aranybullával kapcsolatos történeti emlékezetben. Ezeknek azonban nincs helyük az Aranybulla legendáriumában, mivel nagyon is valóságos eszmetörténeti jelenségekről van szó, csak hogy nem az Aranybulla történetéhez, hanem utóéletéhez tartoznak.

■ JEGYZETEK

1. A kérdésre lásd Jánosi Monika: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9.) 104–128.
2. Vö. részletesen Rácz György: *Az Aranybulla példánytörténete*. In: *Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum*. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára. Szerk. Mayer Gyula, Szovák Kornél, Rácz György. A szerkesztésben közreműködött Kovács Viktória. Bp., 2022. 157–176.
3. Az Aranybulla latin szövege immár két kritikai kiadásban is rendelkezésre áll, lásd *Az Aranybulla*. (A hétszázötvenedik évfordulóján) Közzéteszi Érszegi Géza. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*. 6. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1972. 5–26., valamint Szovák Kornél gondozásában, lásd *Andreae II regis Hungariae decretum* i. m. 14–23.

4. Az idézett magyar szöveg Szovák Kornél fordítása, lásd *Andreae II regis Hungariae decretum* i. m. 32–33.
5. Karácsonyi János: *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVIII/7.) Bp., 1899. 6. 13–17.
6. 1222. jún. 3.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I–II. Romae, 1859–1860. I. 34. (A továbbiakban: VMHH)
7. Vö. Karácsonyi J.: *Az aranybulla keletkezése* i. m. 16.
8. Érszegi Géza: *Az Aranybulla szövegének létrejötte, hagyományozása és értelmezése*. In: *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Szerk. Besenyei Lajos, Érszegi Géza, Maurizio Pedrazza Gorleo. Verona, 1999. 58.; Solymosi László: *A 800 éves Aranybulláról*. Turul 95. (2022) 50.
9. Karácsonyi J.: *Az aranybulla keletkezése* i. m. 27.
10. Kumorovitz L. Bernát: *Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei*. Tanulmányok Budapest Múltjából 18. Szerk. Tarjányi Sándor. Bp., 1971. 7–57.
11. *Rogeri Carmen Miserabile, c. 15. (ed. Ladislaus Juhász) in Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. II 561. (A továbbiakban: SRH)
12. 1213. (ápr. 24. e.): egy „in curia Budensi [...] in presentia multorum principum et militum” tárgyalt ügyben megszabott határidő „festum sancti Georgii” – Kumorovitz L. B.: *Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei* i. m. 24–25.
13. 1211. s. d.: *Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301)*. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp., 1936. 5.
14. Gericz József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp., 1987. 276–283.; Pálosfalvi Tamás: *A középkori magyar országgyűlések*. In: Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Bp., 2020. (A magyar országgyűlések története) 13–25.
15. 1222. júl. 4.: VMHH I. 35.
16. Zsoldos Attila: *Az Aranybulla királya*. Székesfehérvár, 2022. 231–234.
17. 1222. máj. 28.: VMHH I. 33.
18. 1217. s. d.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924. I. 216–217.
19. *Rogeri Carmen Miserabile, c. 10.* (SRH II 558.)
20. 1217. s. d.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I/1–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987. I/1. 105.
21. Zsoldos A.: *Az Aranybulla királya* i. m. 51–140., 181–211.
22. Zsoldos A.: *Az Aranybulla királya* i. m. 78–91.
23. 1208. s. d.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–V. Bearb. von Hans Wagner, Irntraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. I. 55.
24. 1214. s. d.: VMHH I. 2. és 1217. s. d.: VMHH I. 17.
25. Zsoldos A.: *Az Aranybulla királya* i. m. 211.
26. Az idézett magyar szöveg Szovák Kornél fordítása, lásd *Andreae II regis Hungariae decretum* i. m. 32.
27. Zsoldos A.: *Az Aranybulla királya* i. m. 338–339.
28. *Andreae II regis Hungariae decretum* i. m. 26–27.
29. 1231. márc. 3.: VMHH I. 93–94.
30. 1232. febr. 25.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislaviae, 1971–1987. 273–275.
31. 1351. dec. 11.: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp., 1976. 127–140.
32. Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*. Századok 122. (1988) 89–146.
33. Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp., 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) 152–153.; Csukovits Enikő: *Az Aranybullát átíró 1351. évi törvény*. In: *Aranybulla 800*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2022. 191–193.
34. 1352. szept. 20.: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1953. 177. (441. sz.) és *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner et al. Hermannstadt–Köln–Wien–Buc., 1892–1991. II. 89–90.